نشریه علمی مطالعات انقلاب اسلامی
دوره ۱۹، تابستان ۱۴۰۱، شماره ۶۹
مقاله علمی ـ پژوهشی
صفحات: ۴۴ ـ ۲۷

Scientific Journal
ISLAMIC REVOLUTION STUDIES
Vol. 19, Summer 2022, No. 69
Scientific Research Article

خوانش انتظار پویا روح بیانیه گام دوم

محمدتقی شاکر*
هادی کاظم‌زاده**

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب دارای یک روح مفهومی است که در عمق آن می‌توان لایه‌های سه‌گانه حرکت مستمر انقلاب، شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای ظهور در دوره انتظار را دریافت. به‌هم پیوستگی لایه دوم (شکل‌گیری تمدن نوین) با لایه اول (حرکت مستمر انقلاب) در کنار وابستگی لایه سوم (آمادگی برای ظهور) با دو لایه دیگر، جایگاه مقوله انتظار در این بیانیه را نمایان می‌سازد. نگاشته حاضر می‌کوشد با روش تحلیلی به واکاوی جایگاه انتظار در گام دوم انقلاب و پیوند آن با دیگر لایه‌ها و آسیب‌شناسی اجمالی آن بپردازد. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد؛ انتظار پوینده، که در آن انفعال راه ندارد، منتظر را همواره به پویایی و جلوه گر ساختن شعار اصلی آن یعنی توحید و عدل در بُعد فردی و اجتماعی برمی‌انگیزاند و منتظر را از باورهای نادرست و آسیب‌های فکری همانند انتظارِ تحقق جبری ظهور و شکل‌گیری اعجازی گسترده در دوران همزمان با ظهور باز می‌دارد.

واژگان کلیدی

بیانیه گام دوم، امید به انقلاب، تمدن نوین اسلامی، انتظار.

---

*. استادیار گروه فلسفه و کلام، پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه‌السلام، قم. (نویسنده مسئول)
14mt.shaker@gmail.com
**. دانش‌آموخته حوزه علمیه قم، دانش‌آموخته دکتری مدرسی معارف اسلامی، گرایش تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، پژوهشگر گروه تاریخ و تمدن، پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه‌السلام، قم.
hadi.kazemzadeh@chmail.ir
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۰۸

مقدمه

«سبک‌شناسی» از راه‌های دستیابی به‌منظور و هدف هر صاحب سخن و صاحب نوشته‌ای است که برای بدست آوردن درون مایه اصلی و روح حاکم بر هر متنی یاری می‌رساند؛ چراکه بر نگارنده لازم است واژه‌ای را برگزیند که به بهترین شکل بر معنای مورد نظر دلالت داشته باشد. «سبک» در زبان فارسی به مفهوم روش و شیوه (فرهنگ معین، ذیل واژه سبک) و در ادبیات عرب معادل اصطلاح اسلوب می‌باشد. (ابن‌منظور، ۱۴۱۴: ۱ / ۴۷۳) در اصطلاح نیز، به روش خاص ادراک و بیان افکار به‌وسیله ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ و طرز تعبیر سبک گفته می‌شود. در نتیجه سبک به یک اثر وجهه خاص خود را از لحاظ صورت و معنا القاء می‌کند و می‌توان گفت وابسته به طرز تفکر گوینده یا نویسنده درباره حقیقت می‌باشد. (بهار، ۱۳۴۹: ۱ / ۵) به دیگر بیان، سبک، حاصل نگاه خاص به جهان درون و بیرون است که لزوماً در شیوه خاصی از بیان تجلی می‌کند. به عبارت دیگر، هر دید ویژه‌ای، در زبان ویژه‌ای رخ می‌نماید. (شمیسا، ۱۳۷۳: ۱۵ ـ ۱۳)

در تحلیل روح حاکم بر بیانیه گام دوم انقلاب، افزون بر ظاهر آن، می‌توان از فن سبک‌شناسی برای درک بهتر مقصود نویسنده آن بهره برد. نگاهی به این بیانیه، گویای آن است که سبک و روح حاکم بر این بیانیه، دارای سه لایه هدف‌گذاری شده است. نخست: امید به آینده انقلاب، دوم: لزوم تلاش برای شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی و سوم: زمینه‌سازی برای ظهور. اینکه رابطه این سه لایه چگونه است و به‌ویژه جایگاه لایه سوم در این بیانه کجاست محور پژوهش حاضر است.

بحث ظهور، آینده قطعی جهان است که در تمام ادیان مطرح خبر آن آمده (شاکر، ۱۴۰۱: ۵۰ ـ ۳۷) و امید به این آینده محتوم و اقدام برای زمینه‌سازی این دوران، همان انتظار با معنای مورد تأیید در این پژوهش است. رهبر انقلاب با اشاره به مسئله امید در بیانیه آورده‌اند: توصیه من امید و نگاه خوش‌بینانه به آینده است بدون این کلید اساسیِ همه قفل‌ها، هیچ گامی نمی‌توان برداشت ... این نخستین و ریشه‌ای‌ترین جهاد شما است. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸: ۵۲) روشن است بدون امید نه در مقام نظر و نه در مقام عمل نمی‌توان گام مؤثری برداشت. چراکه نبود امید از درست اندیشیدن و درست رفتار کردن جلوگیری می‌کند و با پنهان‌شدن راهبردهای اساسی در پشتِ سرِدیوار بلند ناامیدی، امکان برنامه‌ریزی صحیح و درک توانمندی‌ها از بین می‌رود و نقاط ضعف برجسته‌تر و در محاسبات نتیجه اشتباه پدیدار می‌شود.

ایشان درباره تمدن‌سازی در ابتدای بیانیه بیان می‌دارند: انقلاب ... در برابر همه وسوسه‌هایی که غیرقابل مقاومت به‌نظر می‌رسیدند، از کرامت خود و اصالت شعارهایش صیانت کرده و اینک وارد دوّمین مرحله خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدّن‌سازی شده است. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸: ۱۵)

این صیانت از اصالت و کرامت، یا همان مقاومت انقلابی، در مقابل زیاده‌خواهی‌های قدرت‌های رقیب، شرط استمرار انقلاب و وصول به آرمان‌های تعیین‌شده برای آن و بستر ظهور جلوه‌های تمدنیِ آن است. در بیانی دیگر، می‌توان مقاومت را بستر بروز و ظهور داشته‌های یک ملت و رشد آنها متناسب با تمدن‌سازی دانست. بخشی از هویت هر تمدنی، بیان غیریتِ آن، از سایر مدعیان و رقیبان است که مقاومت در برابر وسوسه‌های غیر و دفاع از کرامت و اصالت شعارها، تکمیل‌کننده این بخش از هویت است؛ درواقع می‌توان گفت که مقاومت یکی از عوامل شفافیت هویت با بیان غیریت‌های تمدنی است.

ایشان در بیان لایه سوم می‌گویند: باید کارآزموده و پُرانگیزه از انقلاب خود حراست کنید و آن را هرچه بیشتر به آرمان بزرگش که ایجاد تمدّن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنافداه) است، نزدیک کنید. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸: ۲۳)

رهبری ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای ظهور را آرمان این خیزش و هدف از شکل‌گیری انقلاب و استمرار آن معرفی می‌کنند. به دیگر بیان می‌توان گام‌های سه‌گانه فوق را این‌گونه بیان داشت، استمرار انقلاب در جغرافیای ایران اسلامی، شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی در جهان اسلام، آمادگی برای ظهور در عرصه بین‌المللی. این مراحل را می‌توان لایه‌های سه گانه‌ای دانست که منطقاً بدون شکل‌گیری انقلاب، شکل‌گیری تمدنی امکان‌پذیر نیست. ازاین‌رو دارای پیوستگی و به‌ویژه لایه سوم در هم تنیده با دو لایه قبلی است؛ به این معنا که بدون توجه و برنامه‌ریزی مناسب برای این چشم‌انداز از ابتدای گام دوم انقلاب، دو لایه دیگر نیز با چالش جدی مواجه خواهند شد.

از آمادگی برای ظهور در اصطلاح به انتظار تعبیر می‌شود. انتظار، آموزه وحیانی است که معنای خاص آن خاستگاه روایی دارد. نگاشته حاضر می‌کوشد مقوله انتظار را با هدایت بیانات رهبری معظم انقلاب و تطبیق بر آموزه‌های مذهبی تبیین و بایدها و نبایدهای اساسی آن را نمایان کند. هر چند در نگاهی عمیق لازم است پارادایم انتظار و حتی مهدویت بر اساس یک هندسه جامع، طراحی و یا ترمیم شود و رویکردها با تنوع خود بتوانند از آن بهره‌مند شوند و طرح نظریه توسط هر رویکرد به تناسب نگاه و روش موجود در هر رویکرد شکل گیرد؛ چراکه برای طراحی نظریه لازم است صدر و ذیل، نتایج، کارکردها، ابعاد، مبانی و اهداف آن مشخص گردد. این مهم نیازمند یک پروژه تحقیقی گسترده می‌باشد که این نگاشته برخی از آن را پاسخ می‌دهد.

الف) اهمیت سخن از انتظار

گفته شد که مسئله انتظار موعود از سخنان قطعی ادیان الهی و نیز راه رهایی از سرگشتگی و مسیر بی‌تردید پایان تاریخ است. استیس[1] از اندیشوران غربی اعتراف می‌کند که آشفتگی و سرگردانی انسان در

1. W. T. Stace.

جهان مدرن، به علت فقدان ایمان و دست برداشتن از خدا و دین است. (استیس، ۱۳۸۲: ۱۱۴ ـ ۱۱۰) در نگاه رهبر معظم انقلاب مهدویت در شمار چند مسئله اصلی در حلقه معارف عالی دینی مثل نبوت است و گسترش معنا و لُبّ این حقیقت در تمام ادیان را ازهمین‌رو می‌توان تفسیر کرد زیرا آن چیزی که مهدویت مبشر آن هست، همان چیزی است که همه انبیا و همه بعثت‌ها برای آن انجام گرفته است. (ر. ک: بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۴/۱۸) مهدویت شامل شاخه‌ها و آموزه‌های مختلفی همانند غیبت، عصرِغیبت، فلسفه غیبت، انتظار، ظهور، زمینه‌سازی ظهور، نشانه‌های ظهور، شرایط ظهور، حکومت جهانی و آینده جهان می‌باشد. در این میان محور انتظار به‌دلیل نقش آن در فهم دقیق ظهور و زمینه‌سازی ظهور و دامنه تأثیرگذاری گسترده در حوزه‌های مختلف دین و زندگی فردی و جمعی نقش‌نمایی فراوانی دارد و باتوجه به این جایگاه ادعا شده است که انتظار، گنجیه عظیمی است که ملت‌ها می‌توانند از آن بهره ببرند به‌گونه‌ای‌که افراد و جامعه روح انتظار را به تمام معنا در خود زنده کنند؛ چراکه اساساً انتظار، یکی از پربرکت‌ترین حالات انسانی است. مقام معظم رهبری در تبیین اهمیت واکاوی این امر، مسئله انتظار را جزو لاینفک مسئله مهدویت دانسته و آن را یکی از کلیدواژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت اسلامی به سمت اهداف والای اسلام معرفی می‌کنند. (همان)

از زوایه دیگر، آموزه انتظار، خنثی‌کننده یکی از مهم‌ترین اهداف سیاستگذاران و طراحان برنامه‌های استکباری در ایجاد فضای یأس نسبت به اصلاحاتی است که باید توسط ملت‌ها ایجاد شود؛ ازاین‌رو، به اقرار تمامی نویسندگان و محققان در عرصه انتظار، این مقوله باید بیش از پیش مورد توجه و واکاوی زوایای گوناگون آن باشد؛ بر این اساس اهمیت فرهنگ‌سازی از این مقوله و گسترش این اندیشه بنیادین از جهتی دیگر نیز نمایان می‌شود. این مطالب همگی گویای جایگاه و ارتباط بررسی آموزه انتظار و واکاوی زوایای آن به‌ویژه با تکیه بر بیانیه گام دوم به‌عنوان چراغ راه پیش‌روی جامعه دینی ـ انقلابی است.

ب) مفهوم‌شناسی انتظار فرج

شناخت صحیح از مفاهیم و آموزه‌های دینی اساس شکل‌گیری باور و حرکتی سنجیده بر اساس منظومه معارف دینی است. مقام معظم رهبری انتظار را به‌معنای ترقّب، مترصد یک حقیقت قطعی بودن و آماده باش تعریف کرده‌اند. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۴/۱۸؛ ۱۳۹۶/۲/۲۰) مفهوم انتظار فرج از دو عنصر اصلی شکل یافته است. نخست مفهوم انتظار و دوم مفهوم فرج. در ذیل این دو مفهوم، دو مؤلفه اساسی شامل: الف) گونه انتظار، ب) طول زمان انتظار نیز مطرح می‌باشد.

۱. انتظار

ریشه واژه انتظار، نظر است که به باب افتعال رفته و معنای غالب این باب مطاوعه است. ازاین‌رو اثرپذیری و رابطه تأثیر در باب افتعال نمود دارد. انتظار به‌معنای چشم داشتن و توقع، حالتی است میان منتظِر و منتظَر که در آن آثار و پیامدهای این حالت وجود دارد، متعلق انتظار تفسیرکننده چیستی و چگونگی این حالت است. (ر. ک: لغت نامه دهخدا ذیل واژه انتظار)

انتظار در صورتی که به مفهومی برای تخدیر و مانعی برای حرکت تبدیل شود، انتظار منفی است و اگر عاملی برای حرکت، قیام و انگیزش در زندگی مردم باشد، انتظار مثبت است. (آصفی، ۱۳۸۹: ۲۳ ـ ۱۸) ازاین‌رو تأکید می‌شود انتظار، پیوند و ارتباط برجسته‌ای با حرکت دارد. حرکت از برآیندهای انتظار و انتظار از جهت‌دهنده‌های آن است. درواقع انتظار، ارزش فرهنگی است که از آن، رفتار فرهنگی معینی سرچشمه می‌گیرد. بر این اساس این مفهوم فرهنگی در ساختار ذهنی، اسلوب اندیشه، شیوه زندگی و چگونگی نگرش به آینده دخالت مؤثر و فعالی دارد و در ترسیم خط فکری و رفتاری ما برای حال و آینده تأثیرگذار است. اصفهانی می‌نویسد: انتظار حالتی روحی است که موجب پدید آمدن حالت آمادگی برای چیزی است که انتظار آن را دارند و مقابل آن ناامیدی است. هرچه انتظار بیشتر باشد آمادگی نیز بیشتر است، هرچه عشق به منتظر افزون باشد، آمادگی برای فرارسیدن محبوب افزایش می‌یابد. (اصفهانی، ۱۳۸۷: ۲ / ۱۹۵)

۲. فرج

فَرَج به‌معنای گشایش و از بین رفتن غم و سختی است. (ابن‌منظور، ۱۴۱۴: ۲ / ۳۴۱) انتظارِ فردایی بهتر و نکوتر، مطلوب فطری و خواست و نیاز مشترک تمامی انسان‌ها می‌باشد. این مسئله زمان و مکان نمی‌شناسد و به هیچ گروهی اختصاص ندارد و آن را می‌توان در هر جا و در میان همه اقوام و ملل مشاهده کرد.

مقام معظم رهبری درباره مسئله گشایش در امور انسان می‌گویند: انتظار فرج یعنی انتظار گشایش از کار انسانیت. امروز کار انسانیت در گره‌های سخت پیچیده و گره خورده است. فرهنگ مادی، تبعیض، گم شدن فریاد عدالت از گره‌های بزرگ انسانیت است؛ فرج یعنی باز شدن این گره‌ها. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۰/۳/۲۹)

ج) رهیافت‌های نظری در خصوص انتظار

می‌توان با نگاهی به مجموعه بیانات ایشان دو نوع خوانش و رهیافت برای مفهوم انتظار فرج ارائه داشت. نخست: انتظار فرج به‌معنای گشایش در کار فروبسته، دوم انتظار فرج به‌معنای انتظار ظهور.

۱. خوانش اول، انتظار گشایش کار فروبسته

مقام معظم رهبری در تبیین این نگاه، با مراجعه‌ای به روایات، انتظار فرج را به‌صورت کلی‌تر، انتظار فرج در مقابل همه سختی‌ها، اعم از فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و همه تنگناهایی که برای بشر وجود دارد می‌دانند؛ در مقابل این سختی، دوگونه تعامل می‌شود داشت؛ یکی احساس یأس در برابر سختی‌ها و تسلیم در مقابل آن و دیگری احساس امید و گشوده شدن تنگناها و بن بست‌ها است که «هر سختی‌ای که پیدا کردید، مأیوس نشوید، انتظار داشته باشید که این سختی برطرف بشود. امید فرج داشته باشید ... انتظار ولی عصر یکی از مصداق‌های بارز انتظار فرج است». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۳/۳/۲۷)

بر این اساس ایشان در برخی بیانات خویش انتظار فرج را دارای معنایی فراگیر و شمولی فراتر از انتظار ظهور مهدی موعود می‌دانند که این انتظار از مصادیق بارز انتظار فرج محسوب می‌شود؛ «مراد از انتظار فرج، هم فرج نهایی است که ظهور حضرت است، هم فرج بعدالشّدّة است؛ یعنی فرج بعد از حوادث دشوار و حوادث همه‌گیر ... لکن وقتی که انتظار فرج وجود دارد، انسان می‌داند که این حادثه بلاشک تمام خواهد شد». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۱/۲۱)

انتظار فرج در معنای عمومی آن، بیانگر لزوم امید به رحمت و فرج الهی در مشکلات و ناملایمات و ناامید نبودن نسبت به گشایش امور است. ازاین‌رو پیامی که این آموزه به مسلمانان تعلیم می‌دهد آن است که هیچ بن‌بستی در زندگی بشر وجود ندارد که انسان را دچار ناامیدی کند و نتوان آن را گشود. رابطه این انتظار با انتظار ظهور مهدی آن است که انتظار فرج مهدی خود زمینه‌ساز امید و گشایش در سایر موارد است؛ زیرا با وقوع ظهور موعود امت‌ها و مقابله با ظلم گسترده در عالَم، بن‌بست‌های جاری زندگی نیز گشوده خواهد شد و با انتظار ظهور، این معنای از فرج نیز متوقَّع و مورد انتظار است.

به واقع، درس انتظار واقعی به همه انسان‌ها آماده‌سازی، تقویت انگیزه، نشاط و تحرک و پویایی است. بر اساس این خوانش از انتظار و پیامدهای باور به آن، نقش انتظار در لایه‌های اول و دوم بیانیه گام دوم کاملاً نمایان است یعنی امید به گشایش در سختی‌ها با تلاش و توجه به سنت‌های الهی، افزون بر زمینه‌سازی مؤثر در حرکت مستمر انقلاب، زمینه‌ساز مؤثری در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی خواهد داشت.

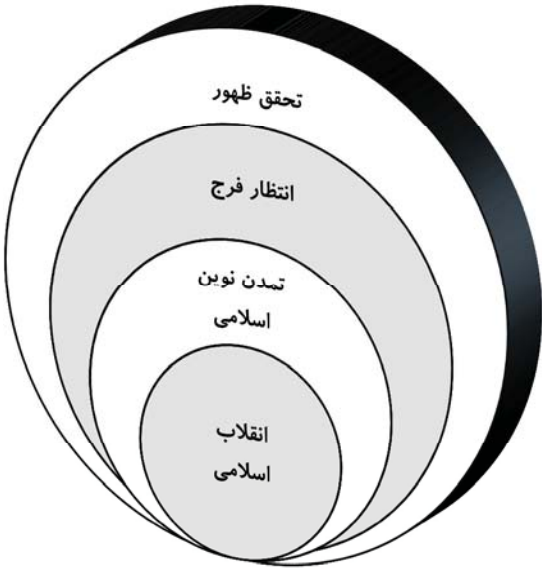

۲. خوانش دوم، انتظار ظهور مهدیعلیه‌السلام

ایشان در کنار آن قرائت از انتظار فرج، به‌معنای خاص انتظار به‌عنوان باوری مهدوی و برآمده از میراث اسلامی و شیعی نیز اشاره می‌کنند:

در باب مسئله مهدویت شما در آثار اسلامی، در آثار شیعی می بینید که از انتظار ظهور حضرت مهدی تعبیر شده است به انتظار فرج. معنای انتظار فرج به‌عنوان عبارة أخرای انتظار ظهور، این است که مؤمنِ به اسلام، مؤمنِ به مذهب اهل‌بیت‌علیهم‌السلام وضعیتی را که در دنیای واقعی وجود دارد، عقده و گره در زندگی بشر میشناسد؛ منتظر است که این فروبستگیِ کار بشر، این گرفتاری عمومی انسانیت گشایش پیدا کند. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۵/۲۷)

چه در منابع شیعی و چه در منابع سنی، ترکیب «انتظار الفرج» به مثابه عنصر مشترک در روایات است. (بزار، ۲۰۰۹: ۱۳ / ۷ ح ۶۲۹۷) در تمام نقل‌ها، عبارتی دال بر ستوده بودن و برتری «انتظار الفرج» نسبت به سایر اعمال یا سایر عبادات، گاه پیش و گاه پس از ترکیب «انتظار الفرج» وجود دارد. معنایی که قدرمطلق تمام نقل‌های مختلف روایت عبارت است اینکه: انتظار فرج امری ممدوح و مورد پسند، یا ممدوح و پسندیده‌ترین امر است. روایت «أفضل الأعمال انتظار الفرج»، یکی از روایاتی است که نقل‌های گوناگونی از آن در منابع مختلف روایی شیعی و سنی بازتاب یافته است. (تنوخی، ۱۳۹۸: ۱ / ۱۱۰ ـ ۱۱۲؛ خزاز رازی، ۱۴۰۱: ۲۸۱؛ ابن‌بابویه، ۱۳۹۵: ۱ / ۲۸۷؛ طبرسی، ۱۴۰۳: ۲ / ۳۱۸)

اما این خوانش از انتظار تنها در میان پیروان مکتب اهل‌بیت از آموزه مهدویت و انتظار قابل مشاهده است

و چنین قرائتی را در سایر فِرَق و حتی سایر مکاتب نمی‌توان یافت، شاهد این سخن آنکه در طول تاریخ تفکر اهل‌سنت اثری از این آموزه در حیات فردی و جمعی آنان مشاهده نمی‌شود و هیچ‌گاه در تاریخ اهل سنت برآمده از این نگرش، حرکت یا تحول اجتماعی ویژه‌ای مشاهده نمی‌شود. مقام معظم رهبری افضل‌الاعمال دانستن انتظار فرج را ـ در صورتی که به‌معنای فرج ولی عصر باشد ـ به این دلیل می‌دانند که همه خیرات و آمادگی از همه جهات یعنی آماده‌بودن دل، جسم، عزم و اراده، آگاهی و بصیرت را در خود جمع می‌کند و این آمادگی و انتظار موجب می‌شود همه آنچه از مقدمات لازم است انجام یابد. (ر. ک: بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۲/۲۱)

بر این اساس فرج و گشایش دارای مراتب مختلفی است که ظهور امام عصر مرتبه برتر و نهایی تلقی می‌شود و این نافی گشوده شدن بن‌بست‌های زندگی با امید و انتظار گشایش نمی‌باشد و بلکه میان این دو می‌تواند پیوند واثقی باشد.

ایشان دراین‌باره گفته‌اند: انتظار الفرج عباده، این انتظار فرج، فقط انتظار فرج به‌معنای ظهور حضرت ولی عصرﷺ نیست، مطلق فرج است. نفس اینکه انسان انتظار فرج داشته باشد، یعنی اگر در یک شدتی قرار دارد، انتظار داشته باشد که آن شدت برطرف بشود، این یعنی چه؟ یعنی اینکه شما هرگز در هیچ شرایطی نباید ناامید بشوید ... در هیچ شرایطی انسان نباید احساس بن‌بست بکند، بلکه بایستی همیشه انتظار فرج داشته باشید، در مورد این انتظارِ فرج می‌فرمایند: عبادت است. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۲۳)

د) اقسام انتظار در اندیشه رهبری

اشاره رفت در بیانات رهبر معظم انقلاب دو گونه انتظار عام و انتظار ویژه مطرح شده است.

در انتظار به‌معنای ویژه آن، از نگاه رهبر معظم انقلاب به انتظار صحیح و ناصحیح تقسیم می‌شود. معنای غلط انتظار، پرهیز از مجاهدت و سکوت در برابر فساد است و انتظار تنها اشک ریختن و گوشه‌گیری و انزوا نیست. با پیروزی انقلاب اسلامی این نگاه غلط، باطل یا کم‌رنگ شد. (ر. ک: بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۱۰/۶؛ ۱۳۹۰/۴/۱۸؛ ۱۳۸۴/۶/۲۹؛ ۱۳۷۰/۱۱/۳۰؛ ۱۳۸۱/۷/۳۰ و ۱۳۶۹/۱۲/۱۱) اما طبق معنای صحیح از انتظار، می‌توان انتظار حکومت مهدی را مرکب از دو عنصر نفی و اثبات دانست که اگر این دو عنصر ـ یعنی نفی همکاری با عوامل ظلم و فساد و حتی درگیری با آنان از یک سو و خودسازی و خودباوری و جلب آمادگی جسمی و روحی برای شکل‌گیری آن حکومت واحد جهانی از سوی دیگر ـ در روح انسان و جامعه به صورت ریشه‌دار حلول کند کاملاً سازنده و عامل تحرک و آگاهی و بیداری خواهد بود.

ازاین‌رو، همانگونه که ایشان انتظار را به‌معنای اشتیاق انسان برای دسترسی به وضعی برتر و بالاتر می‌دانند، از سویی دیگر، علاوه‌بر اشتیاق، انتظار را به‌معنای ترقب و مترصد بودن یک حقیقت قطعی می‌دانند که یک عمل، آماده‌سازی، تقویت انگیزه درونی، نشاط و تحرک و پویایی در همه زمینه‌ها در آن وجود دارد و با بی‌عملی هیچ تناسب ندارد؛ و اینکه انتظار سرشار بودن دل از امید نسبت به پایان راه زندگی بشر می‌باشد.

۱. انتظار به‌مثابه حالت درونی و رفتار بیرونی

در سخنان رهبر معظم انقلاب گاه از انتظار به‌مثابه یک حالت درونی یعنی از جنس و مقوله ایمان یاد شده است؛ همچنان که بیان می‌دارند: «انتظار یعنی دل سرشار از امید بودن نسبت به پایان راه زندگی بشر» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰ و ۱۳۸۴/۶/۲۹)؛ و گاه از انتظار به‌عنوان رفتار بیرونی و عینی اعم از فردی و اجتماعی یاد شده است، همان‌گونه که بیان می‌دارند: «انتظار فرج را افضل اعمال دانسته‌اند، معلوم می‌شود که انتظار یک عمل است، بی‌عملی نیست». (همان)

۲. ارکانِ انتظار پوینده

در اندیشه رهبر معظم انقلاب، انتظار علاوه بر ساحت فردی آن دارای بُعد اجتماعی می‌باشد. ازاین‌رو انتظار پوینده دارای پیوستگیِ باور و عمل در دو سطح فرد و اجتماع می‌باشد. ارکان و بنیان‌های تحقق انتظار فرج پویا در نگاه مقام معظم رهبری عبارتند از:

یک. نفی وضعیت موجود

رکن نخست، احساس و وجود یک فروبستگی و گره است. با وجود مشکل، نیاز به رافع آن پیدا می‌شود. از سوی دیگر، منتظر، تمام خیر و نیکی موجود را کم و ناکافی می‌داند و انتظار دارد تا ظرفیت نیکیِ عالم کامل و پُر شود. ازاین‌رو نفی وضعیت موجود یا همان مبارزه و جهاد از ارکان انتظار می‌باشد. رهبر معظم انقلاب بر این اندیشه است که: روحِ انتظار است که به انسان تعلیم می‌دهد که در راه خیر و صلاح مبارزه کند. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۲/۲۲) نتیجه این مؤلفه، ترک هرگونه همراهی و هماهنگی با عوامل فساد و ستم است. آیت‌الله صدر در این زمینه معتقد است: هنگامی که از ما خواسته می‌شود تا به اندیشه مهدویت به‌عنوان تعبیری از انسانی زنده و معین که همچون خود ما زیست می‌کند و همانند ما انتظار می‌کشد، ایمان بیاوریم، هدف، القای این مطلب به ماست که اندیشه اعتراض مطلق به هرگونه ستم و بیداد که مهدی نمودبخش آن است، هم‌اکنون به‌صورت بالفعل در رهبر معترض منتظَر تجسم یافته است و ایمان به وی، باور به همین اعتراض زنده بالفعل و همگامی با اوست؛ همو که بنابر روایت

در حالی ظهور خواهد کرد که رشته بیعت هیچ ستمگری بر گردنش نیست. در احادیث، انگیزشی همیشگی و پیوسته به انتظار فرج به چشم می‌خورد و از باورداران به مهدی خواسته می‌شود که منتظر او باشند. این انتظار، آن ارتباط روحی و پیوند وجدانی را میان ایشان و آن رهبر معترض و ارزش‌هایی که او به آنها اشاره دارد، محقق می‌سازد. (ر.ک: http://mbsadr.ir/11794)

دو. فاصله گرفتن از نگاه فردی

در انتظار مطلوب بایسته است انسان تنها به زندگی خود سرگرم نباشد بلکه باید دارای نگاهی کلان‌تر و جامع‌تر بوده، به‌دنبال حل مشکل از زندگی تمام بشر بود. ازاین‌رو انسانی که به زندگی عمومی بشر با نگاه کلان می‌نگرد، به‌طور طبیعی حالت انتظار دارد و براساس معنای صحیح از انتظار که آن را از جنس عمل و رفتار بیرونی می‌داند، با آماده‌سازی، تقویت انگیزه درونی، نشاط و تحرک و پویایی در همه زمینه‌ها، قیام منتظرانه می‌نماید؛ نتیجه این مؤلفه، کسب آمادگی در ابعاد گوناگون برای شکل‌گیری زمینه عدالت جهانی است. (ر. ک: بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۵/۲۷)

سه. امید و اقدام برای تحقق ظهور

رکن سوم با اعتماد و امیدواری به آینده و مأیوس نبودن از چشم‌انداز روشن زندگی بشر و پایان ظلم و ستم محقق می‌شود. این روح انتظار به انسان تعلیم می‌دهد در راه خیر و صلاح مبارزه کند. زیرا اگر انتظار و امید نباشد، مبارزه معنی ندارد؛ اگر اطمینان به آینده هم نباشد، انتظار معنا ندارد. به دیگر بیان قانع نشدن به وضع موجود و تلاش فزاینده و مستمر در انجام اعمال نیک و خیر به همراه امید به آینده‌ای روشن که در آن سراسر زندگی بشر را تفکر الهی و عدل فرا خواهد گرفت ابعاد انتظار است و ازآنجاکه انتظار فرج را افضل اعمال دانسته‌اند، معلوم می‌شود انتظار یک عمل است، بی‌عملی نیست. انتظار حرکت است، سکون نیست، رها کردن و نشستن برای اینکه کار به‌خودی‌خود صورت بگیرد نیست. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۶/۲۹، ۱۳۸۷/۵/۲۷) برپایه این دیدگاه است که حرکت مستمر انقلاب، گام‌بندی شده و حرکت چهل ساله آن گام اول بوده و حرکت‌های آینده، گام‌های دیگری را می‌طلبد تا هدف از انقلاب که زمینه‌سازی ظهور ولایت عظمی است، محقق گردد.

بر اساس گام‌های سه‌گانه فوق، انتظار فرج آنگاه معنا می‌یابد که مؤمن وضعیت دنیای واقعی را عقده و گره در زندگی بشر بشناسد؛ یعنی نظم بشریِ غیرعادلانه که در آن انسان‌های بی‌شماری مظلوم واقع می‌شوند، دل‌های بی‌شماری گمراه می‌شوند، انسان‌های بی‌شماری فرصت عبودیت خدا را پیدا نمی‌کنند، مورد قبول منتظر ظهور واقع نمی‌شود و وضعیتی که بر اثر جهالت انسان‌ها، بر اثر اغراض بشر بر زندگی

انسانیت حاکم شده است رد می‌گردد و با اعتماد و اطمینان به آمدن عدالت‌گستری که این فضا را دگرگون کند، انتظار کشیده می‌شود این غلبه ظلم و جور شکسته شود تا انسان‌ها احساس عدالت کنند. این وضع مطلوب با دست قدرتمند ولی خدا، تحقق پیدا خواهد کرد. این نیازِ همیشگی یک انسان زنده و یک انسان آگاه است و می‌طلبد تا برای آن شرایط مجاهدت شود و نبود هریک از ارکان سه‌گانه انتظار مطلوب، آن را به حالت نادرست و نامطلوب آن سوق می‌دهد.

ازآن‌رو که در معنای عام از انتظار فرج، انتظار فرج لزوماً منتهی به ظهور امام عصرﷺ نمی‌شود، اما همواره راهبردی کلان برای خروج از بن‌بست‌ها و مشکلات عصر غیبت امامﷺ می‌باشد. (ر. ک: بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۶/۲۹)

براساس آنچه که در روایات آمده است: «**انتظار الفرج من اعظم الفرج**» (ابن‌بابویه، ۱۳۹۵: ۱ / ۳۲۰) می‌توان انتظار را یک مقوله دارای تشکیک و مراتب دانست که از حالت عمومی آن، حتی با تلقی و رفتار فردی آغاز و پس از تکثیر و جمعی شدن و تحقق گام‌های پیش گفته، زمینه فراگیری و گسترش جغرافیایی و سپس جهانی شدن بستر تحقق فرج، به معنای خاص آن، یعنی حکومت جهانی منجی را فراهم می‌سازد.

۳. پیوستگی سه لایه بیانیه

یک. انتظارپوینده و استمرار انقلاب

در تبیین رابطه سه لایه بیانیه گام دوم باید دقت کرد خط فکری که از طریق تفکر لیبرال و سرمایه‌داری و هژمونی غرب در دنیا امروز به آکادمی‌ها و دانشگاه‌های دنیا تزریق می‌شود و در سطح افکار عمومی به اجبار تبلیغ و القاء می‌شود ایده غایت تاریخ را نفی می‌کند زیرا باید وضع موجود دنیا به نفع آنان حفظ شود و این‌گونه القاء می‌شود که این ایدئولوژی لیبرالیزم که ذیل منافع سرمایه‌داری جهانی و صهیونیزم معادله قدرت و ثروت را تعریف می‌کند، عین عقلانیت است و مدرنیته آخر خط تاریخ است. پوپر در مصاحبه با اشپیگل گفت: امروز مدینه فاضله در کل تاریخ بشر، جامعه ایالات متحده است. مصاحبه‌گر از او پرسید: در جامعه‌ای که هر هشت ثانیه یک قتل، هر نه ثانیه یک تجاوز جنسی صورت می‌گیرد و جامعه‌ای که بزرگ‌ترین درآمدش مواد مخدر و سلاح‌های کشتار جمعی هسته‌ای است چگونه مدینه فاضله و پایان تاریخ است؟ پوپر پاسخ داد: اصل فکرِ ضرورت فکر کردن به مدینه فاضله دروغ بزرگی بوده که به ما گفته‌اند. هیچ مدینه فاضله‌ای در انتهای تاریخ وجود ندارد و نباید به آن فکر کرد و این فکری انحرافی در ذهن بشر و باوری اساطیری است. (رحیم‌پور، ۱۳۹۷: ۸۶ و ۸۷)

اما طبق نظریه الهی آنچه در زمین پدید می‌آید، امر آسمانی است که طبق حکمت بالغه بر زمین فرود آمده است. تحولات و تطورات تاریخ‌جلوه گاه مشیت حکیمانه و حکمت بالغه الهی است. پس آنچه تاریخ را جلو می‌برد و دگرگون می‌سازد، اراده خداوند است. تاریخ پهنه تحقق اراده مقدس الهی است. (مطهری، ۱۳۹۰: ۲ / ۵۰۷) پس می‌توان اراده الهی در ضابطه‌مندی رخدادهای تاریخ با تأکید بر نقش کلیدی انسان را محرک تاریخ دانست. استاد مطهری دراین‌باره می‌گوید: انصافاً اگر تنها بخواهیم از زاویه علل و عوامل مادی و ظاهری ببینیم دلایل زیادی بر این بدبینی وجود دارد. تنها ایمان به امدادهای غیبی است که جلو این را می‌گیرد.

از نگاه شهید مطهری این دیدگاه از امتیازات اساسی معتقَدات اسلامی ـ و به‌ویژه نگرش شیعی است که دوره ظلم، جنگ، اختلاف، فساد اخلاق و دوره سیاهی و ظلمت یک دوره موقت است و آینده بشریت در همین دنیا، نیکی و رخت بربستن ظلم و آمدن عدالت و نورانیت است. وی باورمند است که اگر این نگاه در ادیان دیگر باشد، قطعاً به این روشنی که در مذهب شیعه وجود دارد در هیچ‌جا وجود ندارد. (همان، ۱۸ / ۱۵۲ و ۱۵۳)

تاریخ تشیع به‌روشنی گواه نقش انتظار در ساختار اندیشه سیاسی و انقلابی آن است، به‌گونه‌ای‌که اگر بدون عامل انتظار به تاریخ سیاسی و انقلابی خود بنگریم، این تاریخ بلند به‌گونه‌ای دیگر جلوه‌گر می‌شود. در حقیقت، بعد از وقایع مشروطیت، سکوت، گوشه‌نشینی و بی‌تفاوتی نسبت به مسائل سیاسی اجتماعی امری نادرست و غیرقابل پذیرش است و این در جریان پیروزی انقلاب اسلامی به اوج خود رسید.

مقام معظم رهبری، با رصد کلان حوادث یکصد ساله اخیر، انقلاب اسلامی را سرآغاز قدرت‌گیری جبهه حق و به رسمیت شناخته شدن آن در جهان می‌دانند که با توجه به آرمانش، جهان را از دو قطبی دهه‌های قبل به سه قطبی و سپس با حذف شوری به دو جبهه اسلام و استکبار تقسیم نمود؛ به‌گونه‌ای‌که تقابل دوگانه جدید اسلام و استکبار پدیده برجسته جهان معاصر و کانون توجّه جهانیان شد. ایشان با نمایاندن نقش انتظار فرج در پیروزی امت مسلمان ایران و یادآوری امید در مقوله انتظار، انقلاب اسلامی در شرایط قرن بیستم را نشانه و مصداقی از درستی این امید دانسته و این سؤال را مطرح می‌کنند که:

چه کسی باور می‌کرد که در دنیای قرن بیستم، با این‌همه تلاش ضدّدین، در این نقطه حسّاس عالم، نظامی بر مبنای دین تشکیل بشود و رهبری امّت اسلام به دست آن قائد عظیم‌الشّأن و روحانی بیافتد؟ ... چه کسی گمان می‌کرد که در کشورهای اسلامی، نهضت‌های اسلامی آنچنان پا بگیرند. اگر همین اتّحاد و ایمان و ایستادگی در میدان‌های انقلاب و همین وفاداری به خطّ امام و همین نترسیدنِ از

استکبارِ مسلطِ جهان‌خوار را ادامه بدهید، به فضل پروردگار همه هدف‌های دیگر شما هم برآورده خواهد شد ... این همان امیدی است که در جریان انتظار فرج، آموزش‌های اسلامی به ما یاد داده است. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰)

ایشان با امیدواری و حتمیت، جغرافیای امید و بیداری را فراتر از کشورهای اسلامی دانسته و باورمند است:

> فقط این نیست که در کشورهای شمال آفریقا و منطقه غرب آسیا که امروز ما در آنجا قرار داریم، حرکات بیداری به‌وجود آمده باشد؛ این حرکت بیداری تا قلب اروپا خواهد رفت. آن روزی پیش خواهد آمد که همین ملت‌های اروپایی علیه سیاستمداران و زمامداران و قدرتمندانی که آنها را یکسره تسلیم سیاست‌های فرهنگی و اقتصادی آمریکا و صهیونیسم کردند، قیام خواهند کرد. این بیداری، حتمی است. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۲/۱۴)

دو. انتظارپوینده و شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی

براساس پیش‌گفته‌ها، انتظار یک حالت توقع، به همراه حرکت است؛ به عبارتی دیگر در دوره انتظار، باید عملی متناسب با اهمیت منتظَر انجام گیرد و برای رسیدن به آن برنامه‌ای معین از سوی حاکمیت داشت. ساخت تمدن نوین اسلامی به‌عنوان الزام پیش‌رو و گویا مقدمه دوران ظهور، خود نیازمند اقداماتی است تا تناسب‌هایی بین این دو دوره مهم و حیاتی برای بشر فراهم آید:

سه. تناسب در زمینه‌های اخلاقی و معنوی

ازآن‌رو که معنویّت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعّالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است (ر. ک: بیانیه گام دوم) ساخت تمدن نوین، مستلزم ایجاد ساختارهای متعددی همچون ساختارهای اخلاقی و معنوی است که مؤلفه انتظار، آموزه‌ای مؤثر در هموار ساختن مسیر ساختارهای تمدن نوین اسلامی است.

چهار. تناسب در جهت حرکت

تکامل و آمادگی برای دوره ظهور، امری دفعی نیست و ظهور در دوره‌ای که مردم آمادگی‌های لازم برای حضور امام عصر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف را نداشته باشند، اتفاق نخواهد افتاد؛ ازاین‌رو زمینه‌سازی برای آن دوره از حیات بشر، به‌صورت تدریجی، جامعه را آماده تجلی «ولایت عُظمی» خواهد نمود که دوره تمدن نوین اسلامی، زمینه‌ساز چنین نگاهی به انتظار و ظهور از گذرگاه تمدنی است.

امید به آینده و جهت‌دار بودن حرکت نیز، از لوازم وصول به تمدن نوین اسلامی، در یک پروسه

بلندمدت است؛ چراکه «فرآیند تحقق هدف‌های اسلامی، یک فرایند طولانی و البته، دشواری است. به‌طور نسبی انسان به آن اهداف نزدیک می‌شود، اما؛ تحقق آنها، بسیار طولانی است». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۰/۹/۲۱) انتظار ظهور مهدی موعودﷺ که در دوران ایشان، عالَم بهترین دوران خود را سپری خواهد نمود و عدل و داد تمام عالم را فراخواهد گرفت، (کلینی، ۱۴۰۷: ۱ / ۳۳۸) همان امید به آینده و جهت حرکت است که در گذرگاه تمدن نوین، مطمح نظر است؛ چراکه در جهانی که پر از ظلم و ستم و یأس از صحیح شدن حرکت‌هاست، مفهوم انتظار می‌تواند راه‌گشا باشد.

پنج. تناسب در توانمندی و توانمندسازی

مقاومت در برابر دسیسه‌های دشمنان و تمدن‌های رقیب، لازمه توانمندی و ادامه حرکت است و تمدن نوین، با آماده کردن زمینه‌سازی مقاومت و حضور در میدان، بسترساز ظهور می‌تواند باشد. در این مسیر، با مقاومت در برابر ابرقدرت‌های جهان، باید مقتدرانه پیش رفت و از آن هراس نداشت، چراکه هر پیشرفتی، مدیون مقاومت در برابر دشمنی‌هاست، مقام معظم رهبری با توجه دادن به تجربه تاریخی ملت ایران می‌گویند: ما با وجود شنا در جهت مخالف جریان دشمن‌ساز، به رکوردهای بزرگ دست یافته‌ایم و این نعمت بزرگی است که به‌خاطر آن باید روز و شب خدا را سپاس گفت. (بیانیه گام دوم)

شش. تناسب در اتحاد و اجتماع حول ولی

نکته مهم نیز اینکه دوره تمدن نوین اسلامی، دوران تمرین ولی‌گرایی، با جمع‌گرایی و تمرین انسجام و اجتماع حول ولی است؛ دلیل اصلی غیبت امام عصرﷺ، تفرقه و غفلت از امامؑ است که این واقعیت در کلام امام غایبﷺ این‌گونه انعکاس یافته که: «اگر شیعیان ما (که خداوند توفیق طاعتشان دهد) در راه ایفای پیمانی که بر دوش دارند، هم‌دل می‌شدند، میمنت ملاقات ما از ایشان به تأخیر نمی‌افتاد و سعادت دیدار ما زودتر نصیب آنان می‌گشت، دیداری بر مبنای شناختی راستین و صداقتی از آنان نسبت به ما؛ علّت مخفی شدن ما از آنان چیزی نیست جز آنچه از کردار آنان به ما می‌رسد و ما توقع انجام این کارها را از آنان نداریم». (طبرسی، ۱۴۰۳: ۲ / ۳۱۵)

اما در دوران انقلاب و سپس استمرار آن، به عنوان دوران بسترساز تمدن نوین و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی، مردم با اتحاد و تشکیل یک ملت و اجتماع حول رهبری تأییدشده به عنوان ولی فقیه و نایب عام امام عصرﷺ، شکلی از تناسب در اتحاد و ولی‌گرایی را با دوران حضور و صداقت خود در انتظار، به منصه ظهور رسانیدند که استمرار آن تا شکل‌گیری تمدن نوین رمز موفقیت در این افق پر امید است.

اما باتوجه به جنبه ایدئولوژیک و همچنین جنبه تربیتی مقوله انتظار، بازیابی چالش‌ها و آسیب‌های این حوزه ضرورت می‌یابد. لزوم تثبیت باورها و تدریجی بودن امر تربیت به حساسیت این امر می‌افزاید.

هفت. آسیب‌شناسی انتظار پویا

از انتظار به عنوان یک نقشه راه یاد می‌کنیم که جهت و مسیر را برای منتظران معین می‌کند و منجر به شکل‌گیری سبک زندگی منتظرانه خواهد شد؛ این مجموعه از نگاه‌ها از انتظار یک نظریه فراگیر و جامع که ابعاد مختلفی از زندگی فردی و اجتماعی انسان را در بر می‌گیرد، شکل می‌دهد. اما بدون آسیب‌شناسی این مقوله بی‌بدیل، امکان تحریف یا تعویق در آن بسیار است. عمده آسیب‌های فکری و معرفت دینی عبارتند از: اندیشه تحقق جبرمطلق؛ اندیشه تحقق اعجاز گسترده.

انتظار را می‌توان از جهت نقش و پیامد تأثیر بشر در حصول نتیجه آن به دو گروه تقسیم کرد:

نخست انتظاری که تأخیر و تقدیم نتیجه آن در اختیار منتظَر نیست. همانند انتظار فردی گرفتار در پرتگاهی خطرناک که انتظار وی در زودتر رسیدن گروه نجات به او نقشی ندارد. البته انتظار در اینجا کارکرد دیگری دارد و آن ایجاد و تقویت امید به نجات و کمک به استواری برای نجات یافتن است.

دوم انتظاری که شخص منتظر می‌تواند آن را نزدیک کند و طلب کند همانند انجام پروژه‌ای علمی یا تجاری که می‌تواند به آن سرعت ببخشد و یا به تأخیر بیندازد و یا اساساً رها کند و یا مانند پیروزی بر دشمن و فقر؛ که ریشه تمامی اینها در انتظار است و تأخیر یا نزدیک شدن زمان تحقق آن تا حدودی به دست خود انسان است.

نقش اراده و اختیار انسان در گونه دوم انتظار امری پوشیده نیست، این انتظار علاوه‌بر ایجاد امید و مقاومت، به انسان حرکت و پویایی می‌بخشد. اینکه انسان بداند که نجات و رهایی‌اش در گرو حرکت، تلاش و عمل خود و دیگران وابسته است به او توانی در انجام امور می‌دهد که پیش‌تر توان آن را نداشته است.

انتظار ظهور به‌معنای تحقق تمام وعده‌های داده شده به خودی خود نمی‌باشد بلکه بشر در تحقق آن در کنار ولی خدا خود را سهیم می‌داند به گفته استاد مطهری: درست است که عدل جهانی مانند نیروی حیاتی است و جنبه ماورائی دارد، ولی تا موانع رفع نشود حیات تجلی نمی‌کند. پس وظیفه مردم است مبارزه با موانع برای تسریع ظهور عدل مطلق. به عبارت دیگر تا مردم کمال‌جو و عدلِ مطلق طلب نباشند، آن‌هم طلبی صادق و توأم با تلاش، به آن هدف عالی ماورائی نمی‌رسند. (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۹، ص۳۸۲)

در کنار سخن از جبر مطلق، سخن از تحقق اعجاز بی‌حد و گسترده در مباحث مهدویت می‌تواند رهزن معرفتی به‌شمار آید. در دیدگاه واقع‌گرایانه مسئله اعجاز و تبلور معجزه‌های گوناگون در عصر ظهور مورد انکار قرار نمی‌گیرد. اما تبیین جایگاه اعجاز در تحقق مدینه الهی مهدوی با رویکردی متفاوت روبرو است.

دیدگاه واقع‌گرایانه به انتظار زمینه‌ساز باورمند است مقصود از انتظار زمینه‌ساز، نگاه جامع و کاربردی به مقوله انتظار است. در این نوع نگاه که مبنای دیدگاه واقع‌گرایانه و برخاسته از متون دینی می‌باشد، نه‌تنها اراده، تلاش و خواست جمعی نقش مؤثر و تعیین‌کننده در تسریع ظهور دارد، بلکه اساساً انتظار بدون توجه به سازوکارها و اقدامات زمینه‌ساز، امری نامعقول و بی‌معناست. این انتظار تعهدآور، تحرک‌بخش می‌باشد. بر اساس این نوع نگاه، هدیه ظهور چیزی نیست که خدا آن را علی‌رغم نبود شرایط لازم، بر جامعه بشری تحمیل کند. بلکه شرط ظهور، درک اهمیت آن از سر شعور و آگاهی است. این دیدگاه بر این استدلال استوار است که پدیده ظهور هر چند یک رخداد بی‌نظیر است اما بریده از اوضاع جاری در عالم نیست. بلکه از این نظر، رخداد ظهور برای برپایی نظام عدل جهانی و تحقق حاکمیت همه‌جانبه دین اسلام، یک حادثه طبیعی مربوط به جامعه انسانی، برای سامان دادن به اوضاع و چگونگی زندگی است که تأثیر و تأثر متقابل نسبت به یکدیگر دارد که مقدمات و بسترهای خاص خود را می‌طلبد. امام باقر﵇ در تبیین بطن چنین دیدگاهی می‌فرماید: نه به خدایی که جانم به دست اوست، چنین نیست، اگر بنا بود مشکلات فراروی مهدی، بدون هزینه و زحمت برطرف شود، این امر برای رسول خدا که سرآمد همه بندگان است، تحقق می‌یافت؛ درحالی‌که دندان‌های پیامبر با ضربات دشمن شکست و از پیشانی مبارکش خون جاری شد. آنگاه حضرت به شدت نبرد و مبارزه با دشمنان عدالت اشاره و می‌فرماید: به خدا که ظهور محقق نمی‌شود مگر اینکه ما و شما از شدت پیکار با دشمن در عرق و خون خود غوطه‌ور شویم. (ابن‌ابی‌زینب، ۱۳۹۷: ۲۸۴) همچنین وقتی معمر بن خلاد از قائم سخن به میان آورد، امام رضا﵇ به وی فرمود: شما امروز (با وجود آسیب‌های دوره حضور) در مقایسه با دوره ظهور در راحتی به سر می‌برید. معمر می‌پرسد چگونه؟ امام به تلاش و مجاهدت‌های سربازان مهدی و رزم و مبارزه‌های بی‌امان ایشان برای تحقق حکومت مهدوی اشاره و نقش خواص و توده مردم را نمایان می‌نماید. (همان: ۲۸۷)

نتیجه

لازمه تبیین پیوند عمیق میان لایه‌های سه گانه مطرح در بیانیه گام دوم، تحلیل اقدامات لازم در هر گام است که در این مقاله، تا حدی بدان پرداخته شد.

بر این اساس، پس از اقدامات لازم در جهت استمرار انقلاب اسلامی که وظیفه فعلی است، برای تحقق تمدن نوین اسلامی به عنوان لایه دومِ مطرح در بیانیه، مهم‌ترین وظیفه، ایجاد تناسب بین این تمدن و جامعه موعود مهدوی است تا در آن، به‌عنوان دوره‌گذار، برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت جامعی به‌ویژه درباره دو محور اصلی توحید و عدل تنظیم گردد تا روح امید و تحرک در کالبد انتظار دمیده شود.

باید توجه داشت که مقاومت و مبارزه برای راندن وضعیت موجود و اصلاح آن در مسیر خیر و صلاح و نیز دوری از فردگرایی و داشتن نگاه کلان و اجتماعی، به‌عنوان نشانه‌های انتظار پویا می‌تواند مطرح باشد.

در این میان، دو اندیشه تحقق جبر مطلق و یا تحقق اعجاز گسترده در مورد تحقق ظهور، از آسیبهای اساسی در مقوله انتظار و از موانع پویایی آن است که تأکید بر انقلاب و انقلابی‌گری در بیانیه گام دوم، برطرف‌کننده یا آنتی‌تزِ خمودگی و بی‌تحرکی حاصل از این آسیب‌ها و وادارکننده به باورمندی و عملگرایی بر اساس انتظار پویا است.

منابع و مآخذ

۱. آصفی، محمد مهدی، ۱۳۸۹، ***انتظار پویا***، ترجمه تقی متقی، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف.

۲. ابن‌أبی‌زینب، محمد بن ابراهیم، ۱۳۹۷، ***الغیبة للنعمانی***، تهران، صدوق.

۳. ابن‌بابویه، محمد بن علی، ۱۳۹۵، ***کمال الدین و تمام النعمة***، تهران.

٤. ابن‌منظور، محمد بن مکرم، ١٤١٤، ***لسان العرب***، بیروت، دار الفکر.

۵. استیس، والتر تی، ۱۳۸۲، «در بی‌معنایی معنا هست»، ترجمه اعظم پویا، ***مجله نقد و نظر***، ش ۱ و ۲.

٦. اصفهانی، محمدتقی، ۱۳۸۷، ***مکیال المکارم در فوائد دعا برای حضرت قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف***، ترجمه مهدی حائری، قم، مسجد مقدس جمکران.

۷. بزار، أبوبکر أحمد بن عمرو، ۲۰۰۹، ***مسند البزار***، المدینة المنورة، مکتبة العلوم والحکم.

۸. بهار، محمدتقی، ١٣٤٩، ***سبک‌شناسی***، تهران، سپهر.

۹. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری؛ https://farsi.khamenei.ir

۱۰. پژوهشگاه آیت‌الله شهید محمدباقر صدر: www.mbsadr.ir.

۱۱. تنوخی بصری، أبوعلی، ۱۳۹۸، ***تحقیق عبود الشالجي الناشر***، بیروت، دار صادر.

۱۲. خزاز رازی، علی بن محمد، ١٤٠١، ***کفایة الأثر فی النصّ علي الأئمة الإثنی عشر***، قم، بیدار.

۱۳. رحیم‌پور ازغدی، حسن، ۱۳۹۷، ***مهدی ده انقلاب در یک انقلاب***، تهران، سروش.

١٤. شاکر، محمدتقی، ١٤٠١، ***انتظار فرج***، قم، زمزم هدایت.

۱۵. شمیسا، سیروس، ۱۳۷۳، ***کلیات سبک‌شناسی***، تهران، فردوس.

١٦. طبرسی، احمد بن علی، ١٤٠٣، ***الإحتجاج علي أهل اللجاج***، مشهد، مرتضی.

۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱٤۰۷، ***الکافی***، تهران، دار الکتب الاسلامیة.

۱۸. مطهری، مرتضی، ۱۳۷۸، ***یادداشتهای استاد مطهری***، تهران، صدرا.

۱۹. مطهری، مرتضی، ۱۳۹۰، ***مجموعه آثار***، تهران، صدرا.

۲۰. مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸، ***بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران***، تهران، عقیدتی سیاسی ناجا.